

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Випуск 20

«Історіографічним дослідженням» — 40 років!
(1968–2008)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Київ — 2010

УДК 930.1 (477)
ББК 63.2 (4Укр)

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України, протокол № 10 від 17 грудня 2009 р.

Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. — Вип. 20. — 546 с.

Висвітлюються актуальні питання української історіографії, зокрема з теорії, методології й історії історичної науки, біоісторіографії, проблемної історіографії та ін. Розглядаються наукова спадщина та історичні погляди відомих учених і діячів, у т.ч. В. Антоновича, П. Біцилли, І. Бондаренка, М. Грушевського, Я. Дашкевича, І. Йонинаса, О. Лазаревського, О. Левицького, І. Турцевича, К. Харламповича та ін.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться українською історіографією.

Редакційна колегія: д.і.н., академік НАН України *В. А. Смолій* (голова), д.і.н. *О. А. Удод* (відп. редактор), д.і.н. *Д. С. Вирський*, д.і.н. *І. Н. Войцехівська*, член-кореспондент НАН України, д.і.н. *В. М. Даниленко*, д.і.н. *М. Ф. Дмитрієнко*, д.і.н. *Я. С. Калакура*, член-кореспондент НАН України, д.і.н. *В. Ф. Колесник*, д.і.н. *І. І. Колесник*, д.і.н. *В. В. Кравченко*, д.і.н. *С. В. Кульчицький*, д.і.н. *В. В. Масненко*, д.і.н. *Ю. А. Пінчук*, член-кореспондент НАН України, д.і.н. *О. П. Реснт*, к.і.н. *О. В. Ясь* (відп. секретар).

Рецензенти: *І. В. Верба*, доктор історичних наук, професор,
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
С. А. Леп'як, доктор історичних наук, професор.

Переклад та редакція анотацій англійською мовою к.і.н. *В. С. Горака*.

Автори вміщених статей та матеріалів висловлюють свою власну думку, що не обов'язково збігається з поглядами членів редколегії, і несуть відповідальність за достовірність наведених фактів та відомостей.

У разі передруку узгодження з редколегією обов'язкове.

Видання внесено Вищою Атестаційною Комісією України до переліку фахових видань України з історичної науки (постанова президії ВАК України від 09.06.1999 р. № 1-05/7).

© Інститут історії України
НАН України

© Автори

Свідоцтво про держреєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ, № 6931 від 04.02.2003

ЗМІСТ

«Історіографічним дослідженням» — 40 років!
 «Історіографічні дослідження в Українській РСР» у контексті
 культурної та пізнавальної ситуації кінця 1960-х —
 початку 1970-х років 6

Світлана Блащук, Наталка Пазюра. «Історіографічні
 дослідження в Українській РСР» (1968–1973).
 «Історіографічні дослідження в Україні» (поновлені з 1997).
 Випуски 1–20. Бібліографічний покажчик публікацій 11

Теорія та методологія

Олена Богдашина. Ставлення істориків українських земель
 другої половини ХІХ — початку ХХ ст. до релігії та церкви ... 42

Олексій Ясь. Типологічний метод у дослідницьких практиках
 В. Антоновича 61

Біоісторіографія

Сергій Світленко. О. М. Лазаревський в українському
 інтелектуальному середовищі 88

Олександр Музичко. Іван Михайлович Бондаренко:
 Біоісторіографічний нарис 100

Олександр Удод. Орест Іванович Левицький як організатор
 української історичної науки 122

Віталій Тельвак. «Ересіарх украинского движения»
 (рецепція творчої спадщини М.Грушевського в російському
 правомонархічному середовищі першої третини ХХ ст.) 131

Татьяна Попова. Бициллиеведение — новый исследовательский
 ландшафт в историографии Украины
 (К 130-летию со дня рождения П. М. Бицилли) 155

Ігор Гирич, Мирослава Дядюк. Ярослав Дашкевич:
 кілька штрихів до портрета історика 170

Пам'ятки історичної думки

Андрій Бовгиря. Рукописні історичні збірники
 в Гетьманщині ХVІІІ ст. 180

Джерела з історії української науки

<i>Ольга Гончар.</i> Дискусії щодо українського мовного питання у листуванні інтелектуальної еліти середини 40-х — початку 60-х рр. XIX ст.	198
<i>Лариса Буряк.</i> Джерела з української історичної фемінології у працях істориків другої половини XIX — першої третини XX ст.	238
<i>Ольга Ковалевська.</i> Професійні та приватні зв'язки представників старої наукової еліти в світлі листування І. Турцевича й І. Йонинаса	258

Проблемна історіографія

<i>Тарас Гриневич.</i> Київська Русь в дискусіях польських істориків міжвоєнного часу	278
<i>Василь Кононенко.</i> Історіографія світської інтелектуальної еліти Гетьманщини	298
<i>Денис Тоїчкін.</i> Проблематика походження козацької зброї в українській історіографії	323
<i>Неля Герасименко.</i> Діяльність П. О. Рум'янцева на Лівобережній Україні у висвітленні О. М. Лазаревського	342
<i>Олег Гордуновський, Олександр Гуржій.</i> Південна Україна в процесі розвитку хлібної торгівлі XIX ст.: історіографія	354
<i>Олена Бутакова.</i> Історіографія вивчення сільського господарства і торгівлі Південної Бессарабії у XIX ст.	382
<i>Ліна Медовкіна.</i> «Грекознавчі» студії Костянтина Харламповича: зміст та місце в українській історіографії XX ст.	406
<i>Володимир Горак.</i> Збройні сили Української гетьманської держави 1918 року у висвітленні мемуарних праць	438
<i>Іван Мищак.</i> Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія	455
<i>Світлана Батуріна.</i> Історія України в англомовних дослідженнях 30-40-х рр. XX ст.	475
<i>Вікторія Лисак.</i> Повсякденне життя українських селян у 1950 — 1960-х рр. (історіографія проблеми)	485
<i>Тетяна Орлова.</i> Наукова діяльність жіноцтва України: історіографічні розвідки і далекосяжні висновки	508
Про авторів	531
Анотації — Annotations	534

**«ЕРЕСИАРХ УКРАИНСКОГО ДВИЖЕНИЯ»
(РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ
М. ГРУШЕВСЬКОГО
В РОСІЙСЬКОМУ ПРАВОМОНАРХІЧНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.)**

Серед багатьох проблем, котрі постають перед дослідником при зверненні до особливостей сприйняття творчої спадщини М. Грушевського у середовищі його сучасників, чи не найбільше труднощів викликає з'ясування процесу її ідеологізації. Адже у такому випадку доводиться враховувати широке контекстуальне тло становлення ідеологічних парадигм, їх взаємовпливи та модифікації. Одним із найяскравіших проявів ідеологізації творчості М. Грушевського за його життя було її осмислення з позицій представників російського правомонархічного руху кінця ХІХ — першої третини ХХ ст. Незважаючи на загальну опрацьованість проблеми генези правомонархічної ідеології, діяльності її прихильників на Наддніпрянщині та розгорнутій ними боротьбі з українським культурно-науковим і суспільно-політичним рухом¹, персональний вимір питання залишається малоз'ясованим. Втім, саме на чільні постаті українського Олімпу спрямовували свій полемічний запал їх опоненти з багатьох політичних таборів. При цьому чи не найбільше такої специфічної «уваги» дісталася загальноновизнаному на початку ХХ ст. лідеру українства Михайлу Грушевському. Його постать стала своєрідною призмою, що фокусувала розрізнені оцінки проявів модерного українського життя, пробуджуючи зацікавленість ним у різноманітних інтелектуальних та політичних колах. Висвітлення окресленої проблеми дозволить, на наше переконання, не тільки збагатити уявлення про суспільно-політичне життя на Наддніпрянщині в першій третині ХХ ст., але й поглибити розуміння російської рецепції як українства загалом, так і творчості одного з його найвидатніших представників, зокрема².

Переїхавши до Львова в 1894 р., М. Грушевський розгорнув активну науково-організаційну діяльність, що одразу привернула до нього прискіпливу увагу опонентів українства з правонархічного табору. В їх критичних відгуках, фактично, було започатковано традицію ідеологізації спадщини автора «Історії України-Руси». Наприклад, уже при характеристиці змісту томів «Записок НТШ», що наприкінці XIX ст. з'явилися за редакцією М. Грушевського, прибічники «єдиносудимства» на перший план поставили не фаховий рівень публікацій, а зосередилися виключно на політико-ідеологічній складовій національно-культурної діяльності, що була розгорнута під керівництвом голови НТШ в Галичині. У цьому контексті наголошувалося на непридатності української мови для наукових студій, згубність для цілісності Російської імперії тієї роботи, яку проводили українці Австро-Угорщини³. Особливою активністю у формуванні негативного образу науково-дослідної діяльності галицьких українців відзначився професор університету святого Володимира та київський цензор Тимофій Флоринський, котрий у своїх оглядах слов'янознавчої літератури українській мові (за термінологією автора — «малорусському наречію») відводив роль виключно інструмента побутової комунікації, відмовляючи їй у праві обслуговувати високі сфери культури та науки⁴.

Від теоретичних постулатів Т. Флоринський нерідко переходив до практичної реалізації своїх переконань. Так, під час підготовки Київського археологічного з'їзду, саме він наполіг на забороні львівським ученим виголосити свої доповіді рідною мовою, навіть попри те, що згоди було досягнуто у керівництва Петербурзької Академії наук. Така позиція організаторів з'їзду викликала справжній скандал в наукових і демократичних колах Росії та Західної Європи й стала зручним приводом обговорити складне становище української мови та культури в Російській імперії. Додатковим імпульсом для такого обговорення стала публікація в XXXI і XXXII томах «Записок НТШ» рефератів галицьких учених, які планувалося виголосити на XI Археологічному з'їзді у Києві. У бібліографічному огляді «Киевской Старини» підкреслювалося: «...Можна без перебільшення сказати, що проведений з'їзд багато втратив, оскільки був позбавлений

можливості познайомитися з досить солідними науковими працями галицьких учених»⁵.

Скандал довкола мовної цензури на Київському з'їзді привернув увагу до рефератів львівських українців також оглядачів центральних російських часописів, які практично одностайно засудили позицію Т. Флоринського та його однодумців. Висловлювалося загальне обурення, що позиція однієї людини «забарвлює всю російську науку у зовсім невластиві для неї кольори». Наприклад, на сторінках бібліографічного відділу «Вестника Всемирной истории» йшлося: «Нічого й говорити, що в цих рефератах найбільш витончене око не віднайде ані найменших слідів «сеничкиної отрути» й лише поліційна запопадливість може побачити «сепаратизм» у намаганні галицько-українських учених читати ці реферати своєю рідною мовою...»⁶. Поведінка Т. Флоринського та його однодумців, котрі «звикли плутати «два відмінних ремесла» — науку та розшук», обурювався оглядач «Вестника», призвела до загального спротиву в середовищі слов'янських учених, котрі майже одногосно засудили не лише дії київського професора, а в його особі й усю російську науку⁷.

Висунуті Т. Флоринському звинувачення у російській, західноєвропейській та українській науковій періодиці у привнесенні до науки поліційних обмежень змусили його давати необхідні пояснення. У кількох статтях, опублікованих на сторінках «Киевлянина» та передрукованих низкою інших правомонархічних видань, Т. Флоринський наголошував, що його практична участь у заборонних акціях щодо українського слова на Наддніпрянщині є прямим наслідком наукового переконання у штучності надання права українській мові обслуговувати сфери високої культури⁸. Ці публікації викликали хвилю публіцистичних виступів по обидва боки Збруча та привернули увагу широкої громадськості не лише до становища української мови, але й до українських наукових і просвітніх організацій, діяльності провідних українських діячів, в тім числі і до М. Грушевського⁹. Зауважимо, що своїми українофобськими публікаціями та практичною діяльністю щодо поборювання будь-яких проявів українського культурного життя на Наддніпрянщині на посаді київського цензора Т. Флоринський здобув досить специфічну

славу в демократичному інтелектуальному середовищі Російської імперії. Так, коли в 1905 р. вийшов збірник на його пошану, оглядач «Русской мысли» висловив своє здивування з приводу вшанування людини, котра за свою громадську діяльність заслугує винятково засудження, та в'їдливо зауважив, що в книзі «не вистачає тільки якої-небудь значної передовиці про малоросійську та польську зраду»¹⁰.

Прикметно, що з антиукраїнськими виступами Т. Флоринського цілком солідаризувалися галицькі москвофіли, передруковуючи на сторінках «Галичанина» його праці¹¹. З друкарень русофільських культурно-освітніх установ, як-от Галицько-руська матиця та Ставропігійський інститут, значними накладом виходили численні опуси київського професора та його однодумців¹². Символічно, що в своїй критиці суспільно-політичної та наукової діяльності М. Грушевського галицькі москвофіли досить часто, глузуючи, називали останнього «майбутнім президентом української республіки»¹³.

Активізація культурно-наукової діяльності М. Грушевського на зламі XIX-XX ст., його швидке занурення в громадсько-політичну працю, а особливо намагання віднайти можливості для популяризації своїх історіографічних ідей в російському інтелектуальному середовищі викликали зростаюче занекоєння в правомонархічному таборі. Яскравим прикладом тут слугує реакція його представників на появу в академічному збірнику відомої статті «Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Полемічно сприйнята в колі російських учених, вона викликала обурення у націоналістичному середовищі. Найбільш рельєфно цю позицію в своєму огляді славістичної літератури представив Т. Флоринський. Він наголосив на помилковості та шкідливості допуску української мови до академічних видань та засудив сам факт «покровительства» над українським культурним рухом з боку деяких російських учених¹⁴. Окремо київський професор зупинився на концептуальних засадах статті, відмовивши їм у науковості. У висліді автор закликав російських істориків «дати належну оцінку праці Грушевського». Зауважимо, що висловлені в огляді Т. Флоринського тези були згодом широко розтира-

жовані прихильниками правомонархічної ідеології¹⁵. Адепти останньої побачили також у публікації могутній ідейний підтекст, вважаючи висловлені у ній наукові положення підставою для розвитку «сепаратистських тенденцій» в середовищі української інтелігенції країни. Були серед них і такі, що з позиції постулатів «теорії змови» намагалися показати шкідливість і згубність сепаратного тлумачення історичних доль двох сусідніх народів, апелюючи до класичної слов'янофільської тези про «зовнішню загрозу» для слов'янства. «Невже старовинна слов'янська ворожнеча, що завдала стільки шкоди слов'янам, — писав один із рецензентів статті М. Грушевського, — буде безкінечно продовжуватися також у середовищі російського народу, і замість спільної культурної праці будемо чути вигуки: ми самі по собі, а ви самі по собі: ми українці, а ви великоруси — нам до вас ніякого діла немає! Хто, кінець кінців, залишиться у виগ্রаші, як не вороги слов'янства»¹⁶.

Ще гостріше опоненти українства відреагували на появу в Російській імперії перших історичних книг М. Грушевського, що уможливила спочатку «урядова весна» кн. Святополка-Мирського, а згодом знесення заборони української мови. Так, після виходу «Очерка истории украинского народа» на нього з'явилися численні відгуки представників російського інтелектуального життя, стурбованих активізацією українського громадського та культурного руху в Російській імперії та невдоволених тими поступками, які зробив царат у сфері своєї української політики. Книгу М. Грушевського такі оглядачі сприйняли як справжній виклик державному устрою та цілісності «російського народу». У своїх відзивах вони зосередилися на ранньоісторичній реконструкції львівського професора, завзято полемізуючи з його тезами про етнічну самобутність українців, виведення їхньої генези від антських племен, бачення давньоруської культури як питомо української тощо. Замість конкретних аргументів на користь своїх поглядів, такі оглядачі зазвичай послуговувалися емоційними випадками, нерідко наповненими образливими для українців епітетами. Наприклад, один з таких критиків «Очерка» — М. Павлов — на сторінках харківського журналу «Мирный труд» (редагованого головою місце-

вого відділу «Русского собрания» професором О. Вязгіним), розглянувши ранньоісторичну модель українського вченого, категорично заявив, що «весь наведений набір учених фраз і наукових слів пана Грушевського виявляється нісенітницею», та висловив переконання, що праця останнього «не отримає розповсюдження у середовищі свідомих російських читачів просто через безглуздість змісту»¹⁷. Прикметно, що ця рецензія, як і решта упереджених критичних відзивів, які з'явилися на праці львівського професора в російській періодиці, досить оперативно була передрукована львівським «Галичанином». У передмові до другого видання «Очерка» М. Грушевський назвав ці критичні відзиви на його працю «голосами из оврага».

Публікація нових історичних праць М. Грушевського російською мовою змушувала опонентів українства з правомонархічного табору шукати все нові аргументи у полеміці з ідеями львівського професора. Так, появі перекладного першого тому «Історії України-Руси» під титулом «Киевская Русь» було присвячено окреме засідання київського «Клуба Русских Националистов», на якому професор І. Сікорський прочитав доповідь «Русские и украинцы (Глава из этнологического катехизиса)». Як свідчить назва доповіді, І. Сікорський зосередився на критиці етнологічної теорії М. Грушевського, заперечивши обґрунтовану в книзі концепцію самостійності українського народу як окремої етнічної групи, що за багатьма антропологічними параметрами відрізняється від сусідніх етносів. Навівши низку своїх аргументів, отриманих на підставі порівняння антропометричних даних населення північноросійських та українських губерній, автор дійшов висновку, що ««Україна» та «Українці» — це термін радше географічний і політичний, але не антропологічний чи етнічний. Очевидно, що частина території південносхідної Європи без належних підстав відведена пр. Грушевським під «Україну», а її населення зараховане до «Українців», але ці Українці антропологічно нічим не відрізняються від російського населення»¹⁸. Далі І. Сікорський докладно обґрунтовує власну теорію етногенезу на східноєвропейському просторі, доводячи, що будь-які твердження про існування окремого українського народу та його мови недоречні. Патетично полемізуючи з україн-

ським ученим та відкидаючи його інтерпретацію історичної долі топонімів «Русь» та «Україна», автор стверджував: «Проф. Грушевський хоче замінити для нас історію політичними вченнями. Можливо, комусь дуже необхідно, щоби Росія в своєму минулому була Україною, а росіяни українцями, та тільки цього ніколи не було насправді»¹⁹. Доповідь І. Сікорського, що оперував численними науковими даними, була з великим зацікавленням сприйнята в правомонархічному таборі та розрекламована в численних чорносотенних виданнях²⁰.

Взагалі, можемо відзначити своєрідну тенденцію: що інтенсивніше М. Грушевський переорієнтував свою діяльність на підросійську Україну й що більше зростала ступінь його інтеграції в російський інтелектуальний простір, то активніше діяли його опоненти із правоконсервативного табору, вправляючись у численних працях у дотепності щодо критики історико-теоретичних засад українського руху та віднайденні все нових контраргументів. Вони намагалися всіляко дискредитувати громадсько-політичну та культурно-наукову працю львівського професора, наголошували на руйнівному впливі його історичних творів на цілісність сприйняття «звичайної схеми» російської історії, яке, на їхнє переконання, матиме негативні для імперії суспільно-політичні наслідки.

Особливо активно таку «викривальну» роботу проводили київські правоконсервативні кола на чолі зі згадуваним Т. Флоринським та газетою «Киевлянин»²¹. Останній у своїх оглядах славістичної літератури на сторінках київських «Университетских известий», а також в окремих працях (наприклад, «Малорусский язык и «українсько-руській» літературний сепаратизм» та «Зарубежная Русь и ея горькая доля») оголосив науково-дослідну працю М. Грушевського та його співробітників по НТШ «тенденційною за задумом та втіленням», а всю суспільно-політичну діяльність львівського професора назвав шкідливою для традиційного державного устрою²². «Верховним вождем українства» та гарячим прихильником ідеї української автономії Т. Флоринський називав автора «Історії України-Руси», наголошуючи, що той «багато попрацював на користь «українського» сепаратизму в Галичині та тепер переніс свою діяльність у межі нашої

Малоросії. Він голосніше та наполегливіше багатьох своїх товаришів вимагає автономії України»²³. Аналізуючи публіцистику М. Грушевського, київський професор переконає читача у значній надуманості більшості його політичних ідей. Ці тези Т. Флоринського ревно підтримали у середовищі прихильників державного централізму та ідеї панславізму, прикладом чого можуть бути відзиви на праці останнього на сторінках віденського «Славянського века»²⁴.

Незважаючи на активність київських націоналістів щодо створення негативного образу науково-культурної діяльності галицьких українців під проводом М. Грушевського, відзначимо, що вчений дедалі успішніше інтегрувався в російській інтелектуальний простір — його запрошували до співпраці у провідних російських часописах, а творчі ідеї вченого осмислювалися в працях російських істориків. Зазначимо також, що на сторінках ліберальної періодики в Російській імперії випадки представників правомонархічного табору гостро критикувалися²⁵. Наприклад, оглядач «Етнографического обозрения», характеризуючи найбільш промовисті тези згадуваних праць Т.Флоринського, заявив, що вони є ілюстрацією того, як «люди науки іноді бувають дуже лихими та шкідливими для народної справи і для самої науки публіцистами»²⁶. Зауважимо, що антиукраїнство Т.Флоринського було критично сприйняте й далеко за межами Російської імперії. Оглядачі праць київського професора дивувалися з його нестриманості при обговоренні української проблематики, підкреслювали політичну вмотивованість усієї дослідницької праці²⁷.

Проте політична реакція в Російській імперії щодо українського питання доволі часто брала верх, а демократичні починання загальмовувалися. Яскравим виявом такої реакції стала голосна кампанія з недопущення М.Грушевського на кафедру російської історії у Київському університеті, що звільнилася після смерті Петра Голубовського в 1907 р. У виступах київської шовіністичної преси найповніше вираження отримало імперське бачення наукової діяльності М. Грушевського. Українському вченому закидали крайню тенденційність у висвітленні низки наукових проблем. Особливо ж дошкуляли київським «патріо-

тичним партіям і союзам» тези М. Грушевського про історичні права українців на давньоруську цивілізаційну спадщину. Нерідко критика зводилася до абсурдних звинувачень на кшталт слабкого знання львівським професором російської мови або вульгарних характеристик на зразок «учений-брехун». Останній випадок, що прозвучав у газеті «Закон и правда», навіть став предметом декількох судових засідань²⁸. Попри розгорнуті у пресі виступи на захист М. Грушевського та його наукової діяльності, ініційовані українськими колами Києва, кафедри вчений так і не отримав²⁹. Відзначимо також, що виключно з політичних мотивів, як про це свідчить кореспонденція київського генерал-губернатора Сухомлинова, львівського професора не було затверджено членом Київської археографічної комісії³⁰.

Зростання напруги в європейській політиці на початку 1910-х років, а також активізація українського національного руху в Галичині та на Наддніпрянщині призвели до збільшення критичності його сприйняття в російських націоналістичних колах. Представники останніх побоювалися перетворення українського руху з регіонального феномену на самостійний чинник європейської політики та розігрування «української карти» супротивником у близькому міжнародному конфлікті. Це спричинило появу численних тенденційних публікацій, в яких піддавалися критиці основні постулати українського національного проекту, в тому числі і теоретичні засади, сформульовані М. Грушевським у багатьох історичних і публіцистичних працях. В Російській імперії така «викривальна» діяльність набула особливого розмаху, оскільки була підтримана на державному рівні. Про сприяння своїм діям з боку влади писали, наприклад, у власному «Збірнику» представники Київського клубу російських націоналістів, які на зібраннях завзято вправлялися в критиці історичних поглядів М. Грушевського, котрого називали не інакше, як «головою всієї мазепинської партії»³¹.

Яскравим прикладом антиукраїнських праць, що набули значного поширення в Російській імперії напередодні вибуху війни, слугує значна за обсягом книга київського цензора, лікаря за фахом, Сергія Щоголева «Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма», що з'явилася друком

в 1912 р. Праця мала вигляд докладного інформатора про установи, видання та особи, котрі хоч якось долучилися до українського культурного та суспільно-політичного життя в Росії та за кордоном. Чи не найбільше уваги в книзі було відведено аналізу наукової та суспільно-політичної діяльності М. Грушевського, якого автор назвав «єресіархом сучасного українського руху»³². У своїй критиці наукової, організаційної та суспільно-політичної діяльності львівського професора С. Щоголева не був оригінальним, а лише сумлінно узагальнив і переповів поширені в російській націоналістичній літературі оцінки. Особливого обурення при характеристиці історичних поглядів М. Грушевського у С. Щоголева викликало схвальне сприйняття багатьма російськими вченими «українського імперіалізму» автора «Історії України-Руси». Це, на його переконання, легітимізувало в науці альтернативний погляд українського дослідника на минуле східноєвропейського середньовіччя та додавало працям останнього авторитетності в очах пересічного читача. «Прихильність критики надала п. Грушевському не лише можливість, але й право зверхньо дивитися на всіх російських істориків, що наважилися визнати Київський княжий період загальноросійським», — зауважив автор³³. Загалом погляди С. Щоголева на історичні концепції М. Грушевського були типовими для представників російського праворадикального табору, про що свідчать численні схвальні відзиви у російській чорносотенній періодиці³⁴. Довідниковий характер книги С. Щоголева зробив її також популярною у поліційному середовищі, представники якого використовували зазначену працю як інформатор для боротьби з українським рухом. Ця обставина, поряд з українофобським змістом книги, викликала хвилю обурення в російській та українській демократичній пресі, що однозначно кваліфікувала «Украинское движение» як донос³⁵. Цікаво, що з такою оцінкою, відповідаючи на звинувачення, погодився й сам автор, перевидавши скорочений варіант книги в 1914 р.³⁶.

З початком Першої світової війни увага до українського питання в Росії помітно зросла. Не лише офіційні кола, але й багато представників громадськості відверто негативно поставилися до діяльності галицьких українців щодо підтримки Центральних

держав. В умовах посилення патріотичної риторики та військової цензури ставлення до українства та його лідера було гранично критичним навіть з боку представників ліберально-демократичного крила російської публіцистики. У публікаціях, присвячених українській проблемі, прямо вказувалося на морально-ідейну причетність М. Грушевського до формулювання національних постулатів, які стали програмовими в діяльності багатьох українських організацій у Східній Галичині. Російська правомонархічна преса захлиналася статтями про небезпеку «мазепинського руху» та «підступність малоросів», закликала до рішучих дій щодо переслідування українських діячів, передусім М. Грушевського. Київський відділ «Союза русского народа» навіть звернувся до міністра внутрішніх справ із заявою про недопущення вченого на територію Російської імперії³⁷. Згадуючи тогочасні події, О. Лотоцький писав: «Брехливі нагінки на М[ихайла] С[ергійовича] не переставали. Ще до війни київські націоналісти звивали до начальства, щоб йому заборонено приїздити в Росію. Але спеціальним об'єктом обмовної какофонії їх став він з початком війни, коли політичні противники його заповзялися до-щенту знищити «мазепинство»³⁸.

Після арешту М. Грушевського київські шовіністичні видання крізь призму чорносотенної ідеології критикували і громадсько-політичну, і науково-організаційну діяльність львівського професора. При характеристиці його історичних концепцій тиражувалися оцінки, висловлені у попередній період боротьби з проявами українського життя на Наддніпрянщині. Під час слідства, поряд із прискіпливою увагою до суспільно-політичного вектору діяльності М. Грушевського, йому висувалися також звинувачення й ідеологічно-наукового характеру — цілковито у дусі праць С. Щоголева³⁹.

Про тональність і стилістику антиукраїнських виступів київської преси може свідчити стаття професора Київського університету св. Володимира Юліана Кулаковського «Русским людям, именующим себя «украинцами», в якій автор, пов'язавши наукові зацікавлення та педагогічну діяльність львівського професора з його громадсько-політичною практикою, закинув останньому причетність до організації українських добровільних військових

формувань та їх участі у боях на боці Австро-Угорщини на тій підставі, що серед стрільців було багато учнів М. Грушевського — студентів Львівського університету. «Тепер, — писав київський професор, — коли його учні наповнили галицький легіон і вихваляються пролиттям крові російського солдата, — тепер оголюються з цілковитим жахом плоди того посіву, котрий зробив п. Грушевський. Нехай напоумить ця кров наших «українців». Час їм пояснити, що ідеї п. Грушевського ведуть їх не до свободи, а загрожують перетворити на погній для німецької культури»⁴⁰. Окреме місце у своєму виступі київський професор відвів критиці наукової діяльності українського вченого, назвавши її «величезною та дуже напруженою працею в галузі фальсифікації російської історії». Зосередившись на «Ілюстрованій історії України», Ю. Кулаковський вже звично для представників правомонархічного табору дорікнув М. Грушевському у намаганні знищити «единство русского народа».

Відповідаючи на ці звинувачення, М. Грушевський, перебуваючи у непевній ролі політичного засланця, змушений був виправдовуватися на сторінках газети «Речь». Він вкотре підкреслив, що мету своєї діяльності вбачав у перебудові Росії на конституційних засадах, а не її територіальний розкол. У статті було резонно зауважено: якщо йти за логікою Ю. Кулаковського, його самого можна звинуватити в українофільській діяльності М. Грушевського як колишнього студента університету св. Володимира⁴¹. Що ж до критики Ю. Кулаковським концептуальних підстав «Ілюстрованої історії України», учений демонструє необережність опонента у використанні цитат, намагання за будь-яку ціну спотворити авторські думки.

Падіння царату, постання Центральної Ради, її демократична політика в національній сфері, проголошення абсолютною цінністю права на самовизначення народів спричинили появу низки полемічних публікацій, в яких відновилося активне у дореволюційний час обговорення минулого та актуального стану українства з урахуванням нових політичних реалій. Знесення цензурних обмежень і небачена перед тим свобода слова надали цим виступам особливої відвертості та загостреної полемічності. Про ці часи дещо пізніше учений згадував: «Вороги українства,

які і давніше пеклом на мене дихали, в своїм засліпленню, вважали мене творцем і українського руху і винахідником української мови, тепер особливо всіли на мене з своїми лайками й погрозами»⁴². Оскільки при такому комплексному осмисленні феномену українства на теренах колишньої Російської імперії оминути інтелектуальний доробок М. Грушевського було неможливо, то часто спалахувала пряма чи опосередкована полеміка з його історичними концепціями.

Опоненти культурно-наукової та державотворчої діяльності М. Грушевського особливо помітно активізувалися після появи Третього універсалу Центральної Ради, яким було проголошено постановня Української народної республіки. Адже «опереткова», за висловами противників українства, діяльність київських українців дала цілком неочікувані для них серйозні результати. Проявом такої стурбованості стала поява значної кількості публіцистичних виступів, в яких доводилася безпідставність державотворчих домагань українців, всіляко дискредитувалися лідери українства, зображувані як аморальні та корисливі інтригани. В центрі цієї критики очікувано опинився тогочасний лідер українського життя М. Грушевський. Уяву про акценти, які в той час розставляли прихильники «єдинонеделимства» в заочній полеміці з автором «Історії України-Руси», дають, наприклад, матеріали заснованого в 1918 р. періодичного збірника «Малая Русь». Видання, за словами його редактора В. Шульгіна, було присвячене єдино «відновленню історичної правди»⁴³, у першу чергу — розвінчання наукових концепцій М. Грушевського, що лягли в основу програми політичного українства. Сучасний стан торжества українського життя, на думку редактора, став можливим передусім внаслідок невиправданішої поблажливості російських істориків до результатів праці їх українського колеги, що дозволило тому здобути незаслужений авторитет в очах наукового співтовариства. «Після періоду, під час якого безроздільно панував професор Михайло Грушевський, — тведив В. Шульгін, — й стала можливою та грандіозна омана, при якій ми присутні в 1917 році. Насипано високий курган брехні»⁴⁴.

Автори більшості публікацій першого випуску цього видання послідовно реалізували поставлене в редакційній передмові зав-

дання. При цьому в центрі критики авторів стало перебували історичні погляди М. Грушевського. Наприклад, А. Савенко звернувся до історичної термінології автора «Історії України-Руси», доводячи неправомірність вживання ним етноніму «українці» та відстоюючи тезу про національну єдність слов'ян від Карпат до Уралу. Автор наголошував, що «тільки після того, як політик в Грушевському остаточно перемиг ученого, він вирішив відріктися від славного імені наших предків та назвати малоросів «українцями»⁴⁵. Тези А. Савенка поглибив у своїй статті «К вопросу о национальном имени Южной Руси» Б. Щеглов⁴⁶.

Концептуальну та термінологічну полеміку з М. Грушевським на сторінках «Малой Руси» було перервано наступом на Київ більшовицьких військ Муравйова. Другий випуск збірника, що з'явився по поверненню до столиці діячів Центральної Ради, було присвячено описові численних нещасть, котрі зазнали кияни в дні більшовицького терору. Втім, спільний ворог не зміг об'єднати прихильників та противників української самостійності. Останні були схильні вбачати причину більшовицької інтервенції саме у незалежницькій політиці М. Грушевського та його найближчого оточення, що нібито й спровокувало агресію північного сусіда. На сторінках другого випуску «Малой Руси», наповненого оповіданнями про звірства більшовиків, знайшлося місце й для неприхованих зловтішань з приводу особистих нещасть М. Грушевського, передусім, знищення багатоповерхового родинного будинку. Так, одна з анонімних авторок видання піднесено оповідала про те, як, попри загрозу власному життю, декілька разів приходила милуватися грандіозною пожежею, що не вщухала більше доби. «Спалене прокляте гніздо чаклуна», — пафосно резюмувала вона⁴⁷. Навіть обкладинка другого випуску була ілюстрована зображенням палаючого будинку Грушевських, стилізованого під затиснений у руці смолоскип.

Щойно окреслені традиції критичного обговорення творчої спадщини М. Грушевського з позиції радикального заперечення культурної та політичної самобутності українства були поглиблені в 20-х роках в російському емігрантському середовищі. Велика хвиля еміграції інтелектуалів з теренів колишньої Російської імперії на Захід, а також необхідність осмислення не-

давніх трагічних подій революції та більшовицького терору відродили в емігрантському середовищі широке обговорення між-національної проблематики з висоти нового історичного досвіду. Особливої гостроти, з огляду на складнощі становлення нової моделі національних взаємин у часи війни, набули дискусії довкола українсько-російських стосунків. Російські публіцисти, оперуючи концептом «зради», схильні були звинувачувати українських провідників у фатальному для долі імперії розвитку подій. Прямо вказувалося, що український рух, фінансований та інспірований ворогами Росії, був спрямований на руйнування цілісності країни, а українські лідери називалися не інакше, як платними агентами ворожих країн. При цьому особлива увага була прикута до історико-ідеологічних підстав українського національного руху. У цьому контексті відродилася критика історичних концепцій та суспільно-політичної практики М. Грушевського, який в очах російської еміграції надалі залишався найбільш авторитетним представником українства. За своїм змістом ця критика була сумішшю попередніх правомонархічних гасел та сформульованої у часи війни тези про «масонську змову» проти Росії, в якій одна з провідних ролей відводилася українським лідерам. Змальовуючи цю ситуацію у листі до К. Студинського, М. Грушевський зазначав: «Останніми місяцями, слідячи за славист[ичними] закордонними виданнями — оскільки їх можна, NB дістати, — я бачу, як Общероси знову збили українську проблему в науці до розмірів мінімальних, до вигляду якихось ненаукових фантазій і под[ібне]. Рос[ійські] учені-емігранти, що розтіклись по всьому світу і їм скрізь дають місце, просто з мотивів гуманітарних, може несвідомо використовують се для скріплення і поглиблення ідеї єдиної Русі... Влітає, розуміється, при тім особливо міні»⁴⁸.

Як приклад таких публікацій наведемо книгу князя Олександра Волконського «Історична правда та українофільська пропаганда», що з'явилася французькою, італійською та російською мовами в 1920 р. в Турині. Свою працю автор бачив як спробу протидії «українській пропаганді» на Заході. У дусі правомонархічних гасел початку ХХ ст. О. Волконський характеризує весь український рух як винятково штучний витвір ворожих Росії

країн, передусім Німеччини. Окреме місце у своїй книзі він відводить критиці української ідеології в її історичному та політичному вимірах, що, на думку автора, знайшла послідовне втілення у працях М. Грушевського. Як і його попередники з правомонархічного табору передвоєнних часів, О. Волконський беззастережно критикує історичну схему українського вченого, його наукову термінологію (передусім вживання топоніма «Україна»), закидає відсутність фахового сумління, недобросовісність у ставленні до джерел, що призвело до викривлення всієї ретроспективи східнослов'янського минулого⁴⁹. Особливий акцент у книзі робився на демонстрації штучності виникнення та розвитку українського національного руху. «Австро-німецьке походження легенди про існування особливого українського народу не підлягає сумніву, — підкреслював О. Волконський. — Розчленувати Росію, знесилити її та підкорити собі економічно — такою є одна з цілей задуманої Німеччиною війни. План утворення України підготовлювався у Відні та Берліні давно; методи збудження штучного сепаратизму були розроблені в Галіції задовго до війни»⁵⁰. Відзначимо, що подібні тези О. Волконський тиражував на сторінках еміграційних монархічних видань і в другій половині 20-х років⁵¹.

Даниною минулому часу військового протистояння було огульне звинувачення М. Грушевського та інших українських лідерів в отриманні коштів на розкол Росії від ворожих їй держав⁵². Особливо завзято у пошуку та смакуванні подробиць цієї «теорії змови» вправлялася російська емігрантська преса. Так, наприклад, редактор празької газети «Славянская заря» Євген Єфимовський у своїх численних опусах, оперуючи документами міфічного походження, радше за все придуманими в самій редакції, викривав М. Грушевського як «агента Відня та Берліна», за вказівкою та на фінансування котрих той створював не лише політичний рух, але й власну історичну концепцію та саму українську мову⁵³. Про характер і достовірність таких документів свідчить описаний Є. Єфимовським випадок зі спробою представника російського уряду напередодні війни домовитися з М. Грушевським припинити антиросійську діяльність в обмін на щедre фінансування. Та, виявилось, не зійшлися в ціні — М. Грушевський

начебто заявив посереднику, що «російський уряд не може мені дати стільки грошей, скільки я отримую... з Берліна»⁵⁴.

Критика М. Грушевського в російському емігрантському середовищі не вщухала і в другій половині 20-х років, коли сам український учений, повернувшись на Батьківщину, відійшов від політичної діяльності. М. Грушевського надалі вважали ідеологом українського руху, істориком, що у своїх історичних працях обґрунтовував ідею політичної самостійності українського народу з метою розколу імперії. Промовистим прикладом таких інсинуацій слугує праця А. Стороженка «Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям», опублікована у 1925 р. в Берліні. Сховавшись за псевдонімом А. Царинного, цей нащадок знаного козацько-старшинського роду в своєму антиукраїнському памфлеті у традиційних для російських прихильників правомонархічної ідеології темних барвах змалював український національний рух та його лідерів. Окреме місце в книзі А. Стороженка було відведено критиці наукової, організаційної та суспільно-політичної діяльності М. Грушевського. Автор звинуватив видатного вченого в цілеспрямованій діяльності по розколу «єдиного» російського народу та імперії, зрозуміло, на гроші ворожої Росії Австро-Угорщини. Така руйнівна діяльність автора «Історії України-Руси», переконує А.Стороженко, проводилась у трьох головних напрямках: штучного створення української літературної мови, відмінної від російської, але насиченої полонізмами; перегляду класичної «звичайної» схеми російського минулого та, відповідно, побудові сепаратної української історичної моделі; створенні гурту української інтелігенції, в середовищі якої панують переконання про Росію як «тюрму народів» та виношуються плани відірвання від неї українських земель⁵⁵. Таке безоглядне антиукраїнство А. Стороженка було розкритиковане в українській публіцистиці з обох боків Збруча⁵⁶.

Відзначимо, що подекуди участь у розвінчанні «української теорії М. Грушевського» брали авторитетні російські історики, намагаючись різноманітними наукового характеру аргументами довести справедливість тез прихильників «єдинонеделимства». Наприклад, П. Біцилли у своїй книзі «Проблема русско-украин-

ских отношений в свете истории», оперуючи багатим історичним матеріалом, наводив численні прецеденти у світовій історії, коли відмінні з культурного та мовного погляду сусідні етноси ставали з часом єдиним національним організмом. Звідси автор зробив висновок про штучність спроб українських інтелектуалів відродити неіснуючий нібито народ, який є реальним лише в їх уяві⁵⁷.

Символічно, що навіть смерть М. Грушевського не примирила з ним його опонентів з табору російської еміграції. Яскравим прикладом слугує некролог, котрим газета «Последние новости» — орган російських емігрантів у Парижі — відгукнулася на смерть українського академіка. У традиційному для чорносотенної пропаганди дусі акцентувалася руйнівна для «єдиносотенної» Росії різнобічна діяльність українського вченого. М. Грушевського було названо «людиною глибоко ворожою Росії», а його «Історію України-Руси» — «монументальною працею», «в якій з великою ерудицією та з не меншою тенденційністю було здійснено спробу переглянути всю історію київської та південної Росії з вузького націоналістичного українського погляду, відокремлюючи її від історії «Московщини». І вже цілком абсурдним виглядає твердження, що більшовики в останні роки остаточно зняли з ученого кару ув'язнення та «за старі заслуги» призначили йому державну пенсію й влаштували «національні» похорони⁵⁸.

Узагальнюючи наші спостереження над правомонархічною рецепцією творчої спадщини М. Грушевського протягом першої третини ХХ ст. можемо впевнено ствердити, що вона стала своєрідним дзеркалом, у якому виразно відобразилося ставлення до всього українства з боку представників правого крила російської суспільно-політичної думки. Швидка еволюція теоретичних засад українського руху наприкінці ХІХ — в першій третині ХХ ст., урізноманітнення культурно-наукових форм національного життя та ускладнення його суспільно-політичного поля, вимагали адекватної відповіді з боку носіїв великодержавного мислення. У підсумку була створена цілісна ідеологічна модель, сфокусована на дискредитації українських національних постулатів, що в головних своїх складових

безапеляційно відкидала погляди М.Грушевського. Постать ученого у короткому часі стала в очах прихильників правомонархічної ідеології символом всього модерного українства та була піддана безпрецедентній демонізації, при цьому його ідеї було відверто спровоковано. Незважаючи на очевидну абсурдність закидів, що прозвучали на адресу автора «Історії України-Руси», вони виявилися напрочуд затребуваними при формуванні образу нового ворога «великої Росії» та міцно вкорінилися в міфологізованому світогляді у вигляді стереотипів про «українську зраду слов'янства» та «Грушевського-націоналіста». Про їх життєвість промовисто свідчить посилення в сучасній Росії шовіністичної риторики як на адресу України, так і одного з її найвидатніших синів⁵⁹.

¹ Див. напр.: Гула Р. В. «Киевлянин» та суспільно-політичні рухи в Україні: 1900–1914 роки: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний ун-т. — Д., 2003. — Арк. 122–126; Антонченко Т. В. Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905–1914 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — Арк. 177–183; Половинчак Ю. М. Боротьба газети «Киевлянин» з українством наприкінці ХІХ — початку ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2007. — С. 15–17.

² Див. спроби аналізу російської грушевськіани: Тельвак В. Наукова спадщина Михайла Грушевського в російській історіографії кінця ХІХ — першої половини ХХ століття // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. V. — Х.: ФріМайнд, 2002. — С. 64–78; Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Історіографічні дослідження в Україні. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. — Випуск 17. — С. 16–38.

³ Див. напр.: Неизвестный. Беседа // Киевлянин. — 1895. — № 15. — С. 2; Н. Р-в. [Рышков Н.]: Записки наукового товариства імені Шевченка. Виходять у Львові під редакцією Михайла Грушевського. Т. ХІХ. Львів, 1898 // Исторический вестник. — 1898. — Т. LXXIV. — С. 316–318.

⁴ Флоринский Т. Критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению // Университетские известия. — 1898. —

№ 11. — С. 219; *Флоринский Т.* Критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению // Университетские известия. — 1901. — № 4. — С. 38–45.

⁵ *В. Д.* [*Доманицький В.*]: Записки наукового товариства імені Шевченка, тт. 31–32 // Киевская Старина. — 1900. — Т. LXXI. — С. 35.

⁶ *В. Б-скій.* [*Боцяновский В.*]: Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Т. XXXI и XXXII. Львів. (Львов. Австрійская Галиція) // Вестник Всемирной Истории. — 1901. — № 5. — С. 250.

⁷ Там же. — С. 251; XI ruský archaeologický sjezd v Kijeve // Slovansky Přehled. — Praha, 1899. — Ročník II. — S. 23–26; 85–86.

⁸ Еще о Киевском Археологическом съезде. Письмо в редакцию проф. Т.Д.Флоринского // Вестник Европы. — 1900. — № 1. — С. 406–415; *Флоринский Т.* Малорусский язык и «українсько-руський» литературный сепаратизм. — Спб., 1900. — 163 с.

⁹ Див. напр.: *И.* Несколько слов по поводу XI археологического съезда в Киеве // Русская мысль. — 1899. — Кн. XII. — С. 96–104; *Михальчук К.* Что такое малорусская (южнорусская) речь? (Оттиск из журнала «Киевская Старина»). — Киев, 1899; *Т.* [*Пупин О.*]: Известия XI Археологического съезда в Киеве, 1–20 августа 1899 г. Киев, 1899. *К.Михальчук.* Что такое малорусская (южнорусская) речь? (Оттиск из журнала «Киевская Старина»), Киев, 1899 // Вестник Европы. — 1899. — № 11. — С. 394–402; *Spectator* [*Лотоцький О.*]. Проф. Флоринський і українсько-руське письменство. Відбитка з «Літературно-Наукового Вістника» за 1900 р. — 24 с.

¹⁰ *Покровскій Н.*: Изборник Киевский, посвященный Т.Д.Флоринскому // Русская мысль. — 1905. — Кн. VII. — С. 213–214.

¹¹ Проф. *Т. Д. Флоринский.* О усвоении малорусскому языку роли органа науки и высшей образованности // Галичанин. — 1900. — № 15–19, 21–42, 51, 54; [*Флоринский Т.*] «Українскій» сепаратизм и народная школа // Галичанин. — 1907. — Ч. 167. — С. 2; Ч. 168. — С. 2.

¹² Див. напр.: *Филевич И. П.* По поводу теории двух русских народностей. — Львов: Издательство «Галицко-русской магицы», 1902; *Флоринский Т.* Нужны-ли «украинския кафедры»? — Львов: Издание О. А. Маркова. Из типографии Ставропигийского института, 1907.

¹³ Печать об одноцельном рутенском клубе // Галичанин. — 1907. — Ч. 130. — С. 1.

¹⁴ *Флоринский Т. Д.* Критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению // Университетские известия. — 1905. — № 11. — С. 184–189.

¹⁵ Див. напр.: *Щеголев С. Н.* Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. — Киев, 1912. — С. 139–140.

¹⁶ *Радченко К.*: Статьи по славяноведению. Выпуск I. Спб., 1904 // ЖМНП. — Часть. CCCLXI. — Октябрь. — Спб., 1905. — С. 443–453.

¹⁷ *Павлов Н. М.* Ученый труд господина профессора Грушевского «Очерк истории украинского народа» // «Украинская болезнь» русской нации. — М.: Имперская традиция, 2004. — С. 186. Вперше опубліковано у харківському журналі «Мирный труд» за 1905 р., а також окремою брошурою (Харків, 1905 р.).

¹⁸ *Сикорский И. А.* Русские и украинцы (Глава из этнологического катехизиса). Доклад в Клубе Русских Националистов в Киеве 7 февраля 1913 года. — Киев, 1913. — С. 12–13.

¹⁹ Там же. — С. 53.

²⁰ Див. напр.: Сборник клуба русских националистов. — Выпуск четвертый и пятый. — Киев, 1913. — С. 140–144.

²¹ Див. докл.: *Половинчак Ю. М.* Борьба газеты «Киевлянин» с украинством наприкінці XIX — початку XX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2007. — С. 10–17.

²² Див. напр.: *Флоринский Т. Д.* Критико-библиографический Обзор новейших трудов и изданий по славяноведению // Университетскія известія. — 1910. — № 11 — С. 7–12; *Флоринский Т.* Малорусский язык и «українсько-руській» литературный сепаратизм. — Спб., 1900. — С. 101. Див. також: *Флоринский Т.* Зарубежная Русь и ея горькая доля. — Киев, 1900.

²³ *Т. Ф.* [*Флоринський Т.*] «Украинцы» и кровавые выборы // Киевлянин. — 1907. — № 149. — С. 1; Його ж. Толки об «автономии Украины» // Киевлянин. — 1907. — № 159. — С. 2.

²⁴ Проф. *Т. Д. Флоринский*: Зарубежная Русь и ея горькая доля. — Киев, 1900 // Славянский век. — Вена, 1900. — № 7–8. — С. 43–44. Огляд наведений без авторства.

²⁵ Див. напр.: *Т.*: *Флоринский Т.* Малорусский язык и «українсько-руській» литературный сепаратизм. — Спб., 1900; Его же. Зарубежная Русь и ея горькая доля. — Киев, 1900 // Вестник Европы. — 1900. — № 10. — С. 842–845; *В. III.* Существует ли украинский сепаратизм? // «Кіев». — 1910. — № 8. — С. 2–5; *А.Ш.* Еще об украинском «сепаратизме»? // «Кіев». — 1910. — № 10. — С. 3–4.

²⁶ А. М. [Максимов А.]: Флоринский Т. Малорусский язык и «украинско-русский» литературный сепаратизм. — Спб., 1900 // Этнографическое обозрение. — 1900. — № 3. — С. 154.

²⁷ Див. напр.: *Polivka J.*: Prof. T.D. Florinskij, Slavjanskoje plemja // Český Časopis Historický. — Praha, 1908. — Sešit 1. — С. 85–90.

²⁸ Див. докладніше у збірці матеріалів: К вопросу о кандидатуре на кафедру русской истории в университете Св. Владимира профессора Львовского университета Михаила Грушевского. — К., 1908. — 68 с.

²⁹ *Василенко Ник.* К замещению кафедры русской истории в Киевском университете // Киевский голос. — 1907. — № 81. Див. також: *Побіда «тоже — Малороса»* // Буковина. — 1908. — Ч. 55. — С. 2–3.

³⁰ *Романовський В.* Сторінка з недавнього минулого // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. — К, 1928. — С. 428–430.

³¹ Записка *А. И. Савенка* об украинском движении // Сборник клуба русских националистов. — Выпуск четвертый и пятый. — Киев, 1913. — С. 266–267.

³² *Щеголев С. Н.* Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. — Киев, 1912. — С. 73.

³³ Там само. — С. 113.

³⁴ Див. про це докл.: *Смолин М.* Современное положение России и феномен «украинского» отщепенства // Щеголев С.Н. История «украинского» сепаратизма. — М.: Имперская традиция, 2004. — С. 13–15.

³⁵ Див. про це докл.: *Єфремов С.* Благородный осведомитель. Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. Киев, 1912. // Украинская жизнь. — 1913. — № 2. — С. 85–98.

³⁶ *Щеголев С.* Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. — Киев, 1914.

³⁷ Ссылка М. С. Грушевского. Подготовил Павел Елецкий // Минувшее: Исторический альманах. 23. — Спб.: Издательство Феникс, 1998. — С. 210.

³⁸ *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Варшава, 1933. — Ч. 2. — С. 157.

³⁹ Див. напр.: Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким отчетом истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малоросии // Український археографічний збірник. — К., 1926. — Том перший. — С. 274–354. Див. про це докл.: *Гермайзе О.* Матеріали до історії українського руху за світової війни // Український археографічний збірник. — К., 1926. — Том перший. — С. 271–273.

⁴⁰ Кулаковскій Ю. Русским людям, именующим себя «украинцами» // Киевлянин. — 1915. — № 258. — С. 1.

⁴¹ Грушевский М. Ветхий прах // Речь. — 1915. — № 281. — С. 2. Передруковано в: Жуковський А. Гетьман Іван Мазепа в оцінці Михайла Грушевського // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції. — Львів, 1997. — Том ССXXXIII. — С. 463–467.

⁴² Життя професора Михайла Грушевського від вибуху світової війни // Земля і Воля. — Львів, 1920. — № 25. — С. 2.

⁴³ Шульгин В. Малая Русь // Малая Русь. — К., 1918. — Выпуск первый. — С. 4.

⁴⁴ Там же. — С. 6.

⁴⁵ Савенко А. Наше национальное имя // Малая Русь. — К., 1918. — Выпуск первый. — С. 21.

⁴⁶ Щеглов Б. К вопросу о национальном имени Южной Руси // Малая Русь. — К., 1918. — Выпуск первый. — С. 32–43.

⁴⁷ Е *** То, что я помню (Из женских переживаний в дни царствования большевиков) // Малая Русь. — К., 1918. — Выпуск второй: Война украинцев с большевиками (1 ноября 1917 г. — 17 февраля 1918 г.). — С. 86.

⁴⁸ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Упорядкування, археографічна передмова Г.Сварник. — Львів–Нью-Йорк, 1998: Видавництво М.П.Коць. — С. 132.

⁴⁹ Волконский А. М. Историческая правда и украинофильская пропаганда // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. — М.: Москва, 1998. — С. 31–32, 39, 43, 82 та ін.

⁵⁰ Там же. — С. 90.

⁵¹ Див. напр.: Волконскій А. М. В чем главная опасность? // Карпатскій свет. — 1929 — № 4. — С. 493–500; Wolkonsky A. pr. «Russ» del Sud e «Russ» del Nord // L'Europa Orientale. — Roma, 1929. — Anno IX. — S. 203–213; Волконскій А.М. Имя Руси в домонгольскую пору. — Прага, 1929.

⁵² Див. напр.: Романовский Ю. Д. Украинский сепаратизм и Германия // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. — М.: Москва, 1998. — С. 296–312. Уперше книга була видана в 1920 р. в Токио.

⁵³ Ефимовский Е. Возрождающая Россия и ее враги // Славянская заря. — Прага, 1919. — № 24. — С. 5–6; № 25. — С. 2–3; Ефимовский Е. Роковая годовщина // Славянская заря. — Прага, 1919. — № 96. — С. 1. Див. також:

Кутенов Р. Большое чувство // Славянская заря. — Прага, 1919. — № 26. — С. 1; Габсбурги и Украина // Славянская заря. — Прага, 1919. — № 29. — С. 2–3.

⁵⁴ Le «Peuple Ukrainien» par un Petit-russien de Kief. — Nancy–Paris–Strasbourg, 1919. — P. 22–23; Изменники // Славянская заря. — Прага, 1919. — № 20. — С. 2–3.

⁵⁵ *Царинный А.* Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. — М.: Москва, 1998. — С. 173–181.

⁵⁶ *Дорошенко Вол.*: Царинный А. Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям. С введением князя А. М. Волконского. Берлин, 1925 // ЛНВ. — 1926. — Т. ХСІ. — С. 284–287; «Очень ценный труд» // Українські вісті. — Париж, 1926. — №. 16. — С. 3; *Гнатович В.* «Фантастичні мрії» // Тризуб. — Париж, 1926. — Число 24. — С. 15–18; *Айзеншток І.*: Царинный А. Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям. — Берлин, 1925 // Червоний шлях. — 1926. — № 9. — С. 260.

⁵⁷ *Бицилли П. М.* Проблема русско-украинских отношений в свете истории. — Прага: Издательское общество «Единство», 1930. — С. 5–38.

⁵⁸ *М. С. Грушевский* // Последняя новости. — Париж, 1934. — № 4998. — С. 3.

⁵⁹ Див. напр.: *Смолин М.* «Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет» // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. — М.: Москва, 1998. — С. 3–21.

ПРО АВТОРІВ

БАТУРИНА Світлана Сергіївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

БЛАЩУК Світлана Миколаївна, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

БОВГИРЯ Андрій Маркович, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

БОГДАШИНА Олена Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, докторантка Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

БУРЯК Лариса Іванівна, кандидат історичних наук, докторантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БУТАКОВА Олена Андріївна, аспірантка Інституту історії України НАН України

ГЕРАСИМЕНКО Неля Олексіївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

ГИРИЧ Ігор Борисович, кандидат історичних наук, завідувач відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

ГОНЧАР Ольга Трохимівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

ГОРАК Володимир Сергійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

ГОРДУНОВСЬКИЙ Олег Миколайович, кандидат історичних наук, доцент Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України

ГРИНЕВИЧ Тарас Богданович, аспірант Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

ГУРЖІЙ Олександр Іванович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

ДЯДЮК Мирослава Степанівна, кандидат історичних наук, завідувачка відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. Василя Стефаника

КОВАЛЕВСЬКА Ольга Олегівна, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

КОНОНЕНКО Василь Петрович, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

ЛИСАК Вікторія Феофанівна, кандидат історичних наук, доцент, докторантка Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

МЕДОВКІНА Ліна Юріївна, пошукачка Донецького національного університету

МИЩАК Іван Миколайович, кандидат історичних наук, завідувач сектору Інституту законодавства Верховної Ради України

МУЗИЧКО Олександр Євгенович, кандидат історичних наук, доцент Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ОРЛОВА Тетяна Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПАЗЮРА Наталка Василівна, молодший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

ПОПОВА Тетяна Миколаївна, кандидат історичних наук, професор Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

СВІТЛЕНКО Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

ТЕЛЬВАК Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка

ТОЇЧКІН Денис Віталійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

УДОД Олександр Андрійович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України

ЯСЬ Олексій Васильович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

АНОТАЦІЇ — ANNOTATIONS*

Батуріна С. Історія України в англomовних дослідженнях 30-40-х рр. XX ст.

Стаття присвячена аналізу рецепції української історії в британській та американській історіографії 30-40-х рр. XX ст. Розглядаються основні праці з української історії, їх зміст, ідеологія, вплив на подальший розвиток англomовної україністики.

Baturina S. The history of Ukraine in English language studies of 30-40th XX c.

The article is devoted to analyzing the perception of Ukrainian history in the Britannic and American historiography of the 30-40th XX c. The main works on Ukrainian history as well as their contents, ideology and influence on the subsequent development of English-language Ukrainian studies are considered.

Бовгира А. Рукописні історичні збірники в Гетьманщині XVIII ст.

В статті аналізуються рукописні історичні збірники, що побутували на теренах Лівобережної України-Гетьманщині впродовж XVIII ст. Розглядаються різні аспекти цих рукописних книг: рукописна культура Речі Посполитої та Російської імперії XVIII ст., зміст та структура рукописів, документи в складі рукописних збірників, маргінальні записи.

Bovgyria A. The handwritten historical collections of Hetmanate of XVIII c.

The article analyzes manuscript historical collections which were available on the territory of the Left-bank Ukraina-Hetmanschyna during the XVIII c. Different aspects of these manuscript books are

*Переклад і редагування англomовних анотацій старшого наукового співробітника Інституту історії України НАН України, кандидата історичних наук В. С. Горака

considered namely: the handwritten culture of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian empire of the XVIII c., contents and structure of the manuscripts, documents in the composition of the manuscript and marginal notes.

Богдашина О. Ставлення істориків українських земель другої половини XIX — початку XX ст. до релігії та церкви

У статті показані головні підходи істориків того періоду до важливих суспільних явищ, підкреслені відмінності підходи позитивістів та прихильників інших наукових парадигм.

Bogdashina O. The attitude of historians of Ukrainian lands (second half of the XIX — beginning of XX c.) to religion and the church

The article shows the main approaches of historians of that period to these important social phenomena, stresses the differences between the approaches of the positivists and supporters of other scientific paradigms.

Буряк Л. Джерела з української історичної фемінології у працях істориків другої половини XIX — першої третини XX ст.

У статті розглядаються комплекси джерел, які використовувалися українськими істориками другої половини XIX — першої третини XX ст. під час студіювання різних аспектів жіночої історії. Подається характеристика джерел, визначається їх специфіка, а також ставлення до них дослідників. Показується зміна джерельної бази історичної фемінології в процесі розвитку української історичної науки.

Buryak L. Ukrainian feminological sources in the works of Ukrainian historians of the second part of the XIX century and the first third of the XX century»

The article considers sets of sources used by the Ukrainian historians of the second half of the XIX and at the one third of the XX centuries in the course of studies in various aspects

of women's history. The author characterizes the sources presents their specifics as well as reveals researchers' attitude towards them. The investigation shows changes in the sources of historical feminology in the process of development of Ukrainian history.

Бутакова О. Історіографія вивчення сільського господарства і торгівлі Південної Бессарабії у XIX ст.

У статті досліджено історіографію вивчення сільського господарства і торгівлі Південної Бессарабії у XIX ст.

Butakova O. Historiography of studies in the agriculture and trade of South Bessarabia in the XIX century.

The subject of the article is the historiography of studies in the agriculture and trade of South Bessarabia in the XIX century.

Герасименко Н. Діяльність П. О. Рум'янцева на Лівобережній Україні у висвітленні О. М. Лазаревського

У статті розглядається внесок видатного історика О. М. Лазаревського в дослідження діяльності генерал-губернатора і президента Малоруської колегії П. А. Рум'янцева з реформування Лівобережної України з метою ліквідації особливостей її політичного, адміністративного і культурного розвитку та інкорпорації її території до складу Російської імперії.

Herasymenko N. P.A. Rumyantsev's reforms on the left Bank Ukraine in the works of O.M. Lazarevskyi

The article shows the contribution of the eminent historian O.M. Lazarevskyi to studing the activity of the general-governor and the president of the «Malorosiyska» board P.A. Rumyantsev on the reformation of the Left-bank Ukraine for the purpose of eliminating the peculiarities of its political, administrative and cultural development and incorporating its territory into the Russian Empire's structure.

Гирич І., Дядюк М. Ярослав Дашкевич: кілька штрихів до портрета історика

Висвітлюється життєвий та творчий шлях українського історика Я. Дашкевича. Розглядаються маловідомі сторінки його біографії.

Hyrich I., Dyadyuk M. Yaroslav Dashkevich: several lines to the portrait of a historian

The author shows the Ukrainian historian Ya. Dashkevich's way of life and creative work and considers little-known pages of his biography.

Гончар О. Дискусії щодо українського мовного питання у листуванні інтелектуальної еліти середини 40-х — початку 60-х рр. XIX ст.

Стаття присвячена дискурсу українського лінгвістичного питання крізь призму епістолярної спадщини інтелектуальної еліти Російської імперії середини 1840-х — початку 1860-х рр. На тлі складної суспільно-політичної ситуації розкривається розмаїття поглядів і боротьба думок визначних діячів українського національного руху.

Gonchar O. Discussions on the Ukrainian linguistic question in the correspondence of the intellectual elite of middle of 40th — beginning 60th XIX age.

The article is devoted to a discurs of the Ukrainian linguistic question through the epistolary inheritance of the Russian empire's intellectual elite in the middle of 1840 — beginning of 1860. A variety of view and the struggle between the ideas of prominent figure of the Ukrainian national movement is shown on the phone of the complicated socio-political situation.

Горак В. Збройні сили Української гетьманської держави 1918 року у висвітленні мемуарних праць

Стаття присвячена відображенню історії збройних сил Гетьманату 1918 року в мемуарних працях. Автор розкриває

політично різні погляди мемуаристів на це питання, визначає ступінь близькості кожного з них до історичної правди.

Horak V. The armed forces of the 1918 Hetmanate in the historical memories.

The article is devoted to the reflections of the 1918 Hetmanate's armed forces in historical memories. The author reveals historically and politically different views of the memoirists on this phenomenon, determines the degrees of their closeness to the truth of history.

Гордуновський О., Гуржій О. Південна Україна в процесі розвитку хлібної торгівлі XIX ст.: історіографія

Висвітлюється вивчення історії хлібного експорту в Південній Україні XIX ст. в українській історіографії. Розглядаються й аналізуються основні підходи істориків.

Gordunovskiy O., Gurzhiy O. South Ukraine in the process of bread trade 19th.: historiography

The article deals with the studies in the history of bread export in South Ukraine of the 19 century in Ukrainian historiography, considers and analyses the main approaches of historians to the problem.

Гриневич Т. Київська Русь в дискусіях польських істориків міжвоєнного часу

В статті аналізуються погляди польських істориків міжвоєнного часу на проблеми історії Давньоруської держави. Досліджуються особливості їх бачення державотворчих процесів та взаємин між народами середньовічної Польщі та Русі. Виявлено значний вплив політичного чинника на формування польських візій проблем «норманізму» та генези розбіжностей обох народів. Зроблено висновок про вагомість проблематики історії Давньої Русі для польської міжвоєнної історичної науки.

Hrynevich T. Kyivan Rus in the discussions of Polish historians between the two World Wars

In the article views of the Polish historians between two World Wars on the problems of history of Ancient Rus have been analysed. The peculiarities of their perception of the state — forming processes and mutual relations between the peoples of medieval Poland and Rus have been studied. The great influence of the political factor on the formation of Polish studies in the problem of «normanism» and the genesis of differences of two people has been revealed. The conclusion about great importance of the problematics of Ancient Rus for Polish history of the period between two World Wars has been made.

Ковалевська О. Професійні та приватні зв'язки представників старої наукової еліти в світлі листування І. Турцевича й І. Йонинаса

У запропонованій статті на підставі здійсненого аналізу епістолярних джерел, біографічних відомостей про кореспондентів та літератури, здійснюється реконструкція професійних та приватних зв'язків професора Ніжинського інституту народної освіти І. Турцевича та професора Каунаського університету І. Йонинаса наприкінці 1920-х років. До статті додаються повні тексти виявлених листів, що друкуються вперше.

Kovalevskaya O. The professional and quotient relationship representatives of old scientific elite in light correspondences I. Turcevicha and I. Yoninasa

The proposed article discusses private and professional relations between Professor of Nezhin Institute of National Education I. Turtsevich and Professor of Kaunas University (University of Lithuania) I. Jonynas. The work is based on an analysis of their correspondence that was maintained at the end of 1920s, as well as on biographical data and historical literature. The article is attached to several letters published for the first time.

Кононенко В. Історіографія світської інтелектуальної еліти Гетьманщини

Висвітлюється вивчення козацьких інтелектуалів в українській історіографії 18-21 ст. Розглянуті та представлені нові факти з обсягу історіографії Гетьманщини й інтелектуальної історії.

Kononenko V. The historiography of mundane intellectual elite of the Hetmanate.

The author reveals the studies in the Ukrainian historiography of the 18–21th century, presents and considers new facts from the historiography of Hetmanate's intellectual history.

Лисак В. Повсякденне життя українських селян у 1950–1960-х рр. (історіографія проблеми)

Проаналізовано історіографію вивчення повсякденного життя українських селян у 1950–1960-х рр. Автор дійшов висновку, що протягом декількох десятиліть була створена солідна наукова база дослідження українського села. Роботам притаманна увага до соціально-економічних, політичних та культурних умов існування сільської спільноти. Між тим проблема життєвої практики селян залишається поза увагою дослідників.

Lisak V. The daily life of the Ukrainian peasants in 1950–1960's (historiography of the problem).

The historiography of researches of Ukrainian peasants daily life in 1950 - 1960's has been analysed. The author arrives the conclusion that over several decades an important base of scientific research of the Ukrainian villages has been created. The studies pay attention to the socio-economic, political and cultural living conditions of rural communities. Meanwhile the problem of practices of the peasants' life is still out of the researchers' attention.

Медовкіна Л. «Грекознавчі» студії Костянтина Харламповича: зміст та місце в українській історіографії ХХ ст.

Стаття присвячена дослідженням К. Харламповича з історії архіву ніжинської грецької громади, а також з історії

ніжинського грецького братства протягом першого століття його існування.

Medovkina L. The «Greek» study of Konstantyna Harlampovych: contents and place in Ukrainian historiography XX c.

The article is devoted to the studies of K. Harlampovych on the history of the Nizyhn Greek community's archive as well as on that of the Nizyn Greek Brotherhood during the first century of its existence.

Мищак І. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія

У статті з'ясовується відображення в працях українських істориків проблеми возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною на заключному етапі Другої світової війни. Відзначається, що більшість авторів позитивно розцінюють цей процес, який сприяв об'єднанню українських етнічних територій у складі однієї держави, та доводять його правомірність.

Myshchak I. The reunion of the Transcarpathian region with Soviet Ukraine: modern historiography

The article is devoted to the reflections in the works by Ukrainian historians of the problem of reunion of the Transcarpathian Ukraine with Soviet Ukraine at the final stage of the Second World War. The author stresses that most historians positively assess this process which was instrumental in uniting the Ukrainian ethnic territories in the composition of one state, and proves its being legitimate.

Музичко О. Іван Михайлович Бондаренко: Біоісторичний нарис

Метою цієї статті є дослідження на широкій джерельній базі життєвого шляху та студії одеського історика Івана Михайловича Бондаренка (1873–1911). Головними джерелами для написання статті є матеріали персонального архіву І. Бондаренка, його друковані праці, матеріали діловодства навчальних закладів.

Muzychko O. Ivan Mykhailovych Bondarenko: biohistoriographical study

This article is devoted to studying the life and studies of the Odessa historian I.M. Bondarenko (1873–1911). The work is written on the basis of the archival and published sources, the majority of which is entered to scientific turnover in the given context for the first time.

Орлова Т. Наукова діяльність жіноцтва України: історіографічні розвідки і далекосяжні висновки

Стаття являє собою історіографічний аналіз стану розробки теми «Жіноцтво України в науці», яка велася зусиллями авторів як радянських так і пострадянських часів. Пропонована до уваги публікація по суті є першою у вітчизняному дослідницькому доробку історіографічною розвідкою спектру проблем входження жіноцтва у наукову діяльність, історичної біографістики видатних жінок-вчених, а також ролі і місця жіноцтва в науковій сфері сучасної України.

Orlova T. Scientific activity of the women of the Ukraine: historiographical articles and clear-eyed findings

The article is a historiographical analysis of the state of development of the topic «Women of Ukraine in Science», carried out by Soviet authors as well as by post-Soviet ones. In Ukrainian researches, the offered publication is essentially the first historiographical survey of the whole spectrum of problems of women's advent into scientific and scholarly domain, of the historic studies in outstanding female scientists' biographies as well as of the role and place of women played and occupied in the scientific realm of contemporary Ukraine.

Попова Т. Бициллиеведение — новый исследовательский ландшафт в историографии Украины

В статье анализируется современное состояние бициллиеведения. Автор предлагает периодизацию истории изучения творческого наследия П. М. Бицилли. В контексте общего

бициллиеведения рассмотрено состояние бициллиеведения в историографии Украины.

Popova T. Bicillystyding as a new exploratory landscape in historiographies of the Ukraine

In the article the modern condition of Bicilli studies are analysed. Author offers a division into periods of history of study of creative legacy of P.M.Bicilli. In the context of general Bicilli studies the condition of Bicilli studies of historiography of Ukraine is considered.

The article considers the intellectual biography and creative heritage of P.Bicilly and analyses the trends of the studies in his life and creative activity.

Світленко С. О. М. Лазаревський в українському інтелектуальному середовищі

Висвітлюється інтелектуальне оточення українського історика О.Лазаревського. Розглядаються культурні й інтелектуальні впливи на формування його життєвий та творчий шлях.

Svitlenko S. O.M.Lazarevs'kiy in Ukrainian intellectual ambience

The author reveals the intellectual encirclement of the Ukrainian historian O. M. Lazarevskiy, considers cultural and intellectual influences on the formation of his life and creative work.

Тельвак В. «Ересиарх украинского движения» (рецепція творчої спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі першої третини XX ст.)

Стаття присвячена висвітленню проблеми сприйняття історіографічної спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі кінця XIX — першої третини XX ст. Досліджено особливості полеміки з концепціями українського вченого в різні історичні періоди. Зауважено вплив українсько-російського ідеологічного протистояння першої третини XX ст. на сучасну російську україніку.

Telvak V. «Heresiarch of Ukrainian movement» (a reception of M.Hrushevsky's heritage in Russian right-monarchist environment of the first third of the XX century)

The article is devoted to the problem of perception of M.Hrushevsky's historiographical heritage in the Russian right-monarchist environment at the end of XIX — the first third of XX century. The peculiarities of the polemics with the Ukrainian scientist's conceptions in the different historical periods have been studied. The influence of Ukrainian and Russian ideological struggle of the first third of the XX century on modern Russian Ukrainian studies has been remarked.

Тоїчкін Д. Проблематика походження козацької зброї в українській історіографії

Стаття присвячена історії дослідження козацької зброї в українській історичній науці з другої половини XIX ст. до наших днів. Простежено розвиток наукових поглядів на цю проблему у процесі становлення українського зброєзнавства. Окреслено сучасний стан та сформульовані актуальні наукові завдання вітчизняного зброєзнавства, намічені шляхи їх вирішення.

Toiychkin D. The problem of origin of Cossack armament in Historiography of Ukraine

The article is dedicated to the history of studies in the Cossack armaments in Ukrainian historical science from the 19-th century till present. The author watches the development of scientific views on this problem in connection with the formation of Ukrainian historical studies of arms. The actual tasks of national studies have also been determined.

Удод О. Орест Іванович Левицький як організатор української історичної науки

Висвітлюється наукова-організаційна діяльність академіка Ореста Левицького. Розглядається його внесок у розбудову української науки кінця XIX — початку XX ст.

Udod O. Orest Ivanovich Levickiy as an organizer of the Ukrainian history science.

The article deals with the scientifico-organizing activity of the academician Orest Levickiy and considers his contribution to the organization of Ukrainian historical science of the end of XIX — the beginning of XX century.

Ясь О. Типологічний метод у дослідницьких практиках В. Антоновича

Висвітлюється роль типологічного методу у формуванні та становленні української історіографії XIX ст. Розглядається внесок В.Антоновича та інших учених у поширенні типологічного методу.

Yas' O. The typological method in V.Antonovych's exploratory practical.

The author shows the role of the typological method in forming the Ukrainian historiography of the XIX century, considers the contribution of V. Antonovych and other scholars into expanding the typological method.

Наукове видання

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Випуск 20

«Історіографічним дослідженням» — 40 років!
(1968–2008)

Верстка та оригінал-макет: *Мигаль Л. Г.*

Підписано до друку 15.04.2010 р. Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 31,74. Обл. вид. арк. 25,3.
Наклад 300 прим. Зам. 14. 2010

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, вул.Грушевського, 4.